

УДК 612.821:656.052.8

Голікова В.В., Шевченко О.І.  
НУ «ОМА»

## **ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНА МОТИВАЦІЯ ЯК ВАГОМИЙ ЧИННИК І ПЕРЕДУМОВА УСПІШНОЇ НАВЧАЛЬНО-ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КУРСАНТІВ МОРСЬКИХ ВІЗ**

Успішність професійного навчання та виробничої діяльності значною мірою визначаються ставленням суб'єкта праці до своєї майбутньої спеціальності, що є необхідним стимулом до оволодіння знаннями, вміннями та навичками, проявляється у виробничо обумовленій поведінці людини, формуванні виробничого динамічного стереотипу. Професія моряка істотно відрізняється від більшості інших видів діяльності у сучасному виробництві та пред'являє високі вимоги до його психофізіологічним професійно важливим якостям. У даній роботі на основі аналізу та оцінки ступеня професійно орієнтованої мотивації, зіставлення цього сигнального чинника з розвитком в процесі навчання таких актуалізованих і взаємозалежних психофізіологічних властивостей особистості, як увага, пам'ять, когнітивно-емотивні показники, формування індивідуального типу діяльності, адаптація в судовому колективі, розроблено методичні підходи до підвищення ефективності навчання та морської діяльності за умови високого потенціалу психосоматичного здоров'я судового офіцера-оператора.

**Актуальність теми:** Вибір професії – важлива ланка у життєвому та професійному становленні людини, яка включає декілька етапів, починається з профорієнтації учнівської молоді [1], як правило, вдома, в школі, в колі друзів, продовжується під час проходження професійної підготовки у відповідному навчальному закладі і безпосередньо на робочому місці [2]. Саме в такій послідовності проходить професійне самовизначення суб'єкту і будується його службова кар'єра.

Школяр, який хоче пов'язати свою професійну діяльність з морською спеціальністю повинен усвідомлювати, що сучасне морське транспортне або пасажирське судно є інженерною спорудою, яка експлуатується у різноманітних, нерідко надзвичайних, умовах Світового океану. Воно водночас представляє виробничо-комунальний об'єкт, який характеризується єдністю зон праці і відпочинку, а також цілодобовим безперервним перебуванням

моряка під дією динамічного комплексу природних, виробничих та побутових факторів, параметри яких досягають екстремальних величин [3, 4]. Це відноситься до практично всіх категорій і класів судових небезпечних факторів за ГОСТ ССБТ 12.1.007-76 [5] та факторів трудового процесу за Гігієнічною класифікацією праці [6].

Сучасний випускник вищих навчальних закладів (ВНЗ), повинен бути не тільки високоосвіченим і висококваліфікованим фахівцем, а й бути здатним до професійного зростання та професійної мобільності в умовах інформатизації суспільства, розвитку нових наукоємних технологій, а також мати потребу в досягненнях і успіху в обраній спеціалізації.

Відповідно, основним завданням нової системи навчання є підвищення рівня професіоналізації та розвитку особистості. Багаторівнева структура навчання у вузі дозволяє абітурієнту забезпечити максимальну усвідомленість вибору спеціальності, що в свою чергу збільшує ефективність вищої освіти і зменшує можливість, як матеріальних втрат, так і розчарувань випускників вузу.

Починаючи навчання у ВНЗ, колишній школяр стикається з низкою змін: по-перше, різко знижується рівень зовнішнього контролю за діяльністю навчаючогося; по-друге, змінюється структура самої навчальної діяльності – мотиви навчання доповнюються і тісно переплітаються з професійними мотивами; по-третє, відбувається входження в нову соціальну спільність.

Формування навчальної мотивації студентів без перебільшення можна назвати однією з центральних проблем сучасної вищої школи. Її актуальність визначена самою навчальною діяльністю, оновленням змісту навчання, формуванням у студентів прийомів самостійного придбання знань, розвитку активності. Мотив (франц. *motif*, лат. *motus* – рух) – спонування до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб людини.

Пов'язаний він із задоволенням наявних потреб суб'єкта діяльності, а тому відіграє спонукальну функцію, зумовлює предметну спрямованість активності людини. Розрізняючи мотиви, учень розуміє, чому потрібно вчитися, але це може і не спонукати його до навчальної діяльності.

Мотивація (з лат. *movere*) — спонування до дії; динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, керуючий

поведінкою людини, який визначає її організованість, активність і стійкість; здатність людини діяльно задовольняти свої потреби.

Під самовизначеністю розуміють оцінку, яку сама особа дає собі з урахуванням своїх можливостей, психофізіологічних властивостей, а також місця серед інших людей [7]. У сучасному суспільстві відбуваються стрімкі зміни, які пов'язані з розвитком суспільства: з'являється необхідність в освоєнні нового соціально-економічного та професійного досвіду. Учнівська молодь, у якої вибір подальшого життєвого шляху, освіти та професії припадає на цей період, є унікальним об'єктом психофізіологічному вивченні особливостей і змін процесу життєвого самовизначення.

Самооцінка може бути адекватною високого, середнього, низького рівня, або неадекватною – завищеною чи заниженою. Самооцінка залежить від рівня мотивації і цілеспрямованості на досягнення поставленої мети [8]. Якщо вона адекватна і досить висока, то може націлювати людину на мобілізацію ресурсів, оволодіння професією, прогресивний кар'єрний ріст. Якщо ж індивід втратив віру в себе, проявляє невпевненість, неадекватно оцінює себе, він показує невисокі результати у професійній діяльності [9].

Професії моряка, льотчика, космонавта й досі асоціюються з романтикою Великих географічних відкриттів, подоланням земного тяжіння та міжпланетними мандрями, чим приваблюють численних юнаків та дівчат ще задовго до часу чіткої професійної орієнтації та визначення раціональної основи мотивації діяльності та її актуалізації [10,11]. Така мотивація ще 2-3 десятиріччя тому домінувала навіть у 26,7% курсантів старших курсів морських ВНЗ [12], тоді як тепер цей відсоток знизився більш ніж вдвічі (12,8%) [13].

Прагматичний підхід до завдань та усвідомлення специфіки своєї майбутньої діяльності (наявність мети та професійної мотивації) повинні сприяти домінуванню учбово-пізнавальних мотивів (одержати більше знань, краще засвоїти, багато чому навчитися) [14]. Проте, менш ніж 30% студентів першого курсу уявляють собі особливості своєї майбутньої професії, а тим більше – складнощі у оволодінні і реалізації отриманих знань [15]. Переважна віддалена мотивація (за С.Д. Максименком [16]) характеризується значною долею неусвідомлених мотивів. У значної частини популяції дітей та підлітків внаслідок незадовільних соціальних умов проживання, виховання і розвитку, спостерігаються не тільки загострення

внутрішнього дискомфорту, актуалізація різних форм девіантної поведінки, затримки у формуванні особистості, а й агресивна соціальна активність, нігілізм, шкідливі звички і асоціальні мотивації [17,18]. Тому наявність необхідних передумов успішної професійної діяльності, стану психосоматичного здоров'я і психофізіологічних професійно важливих якостей (ПВЯ), мають бути об'єктивно оцінені вже на стадії професійного відбору, а їх розвиток являється одним з пріоритетів навчання у ВНЗ, що в сучасних соціально-економічних умовах є досить складним завданням.

Тому *метою* цієї роботи стало проведення порівняльного аналізу мотивації в процесі набування морської спеціальності.

*Матеріали і методи.* В дослідженні брали участь абітурієнти та курсанти 1-6 курсів судноводійного та судномеханічного факультетів з бюджетною і контрактною формами навчання Одеської національної морської академії (ОНМА), а також студенти ВНЗ технічного напрямку, як контрольна група. Всього в одноразових і повторних психофізіологічних та фізіологічних тестуваннях було обстежено 583 осіб.

Всі обстежені, особи чоловічої статі, пройшли попередній і щорічні періодичні медичні огляди, не мали медичних протипоказань згідно з «Переліком медичних протипоказань до вступу абітурієнтів у вищі навчальні заклади I-IV рівня акредитації України». Обстежені курсанти основної групи і студенти порівняльної (контрольної) групи були практично одного віку, що зменшувало можливі розбіжності у одержаних даних за віковими змінами.

Батарея використаних методів включала програмно-комп'ютеризований комплекс «Мортест» в модифікації «Спас-8», бланкові тести. Результати обробляли стандартними статистичними методами за ліцензійними програмами в Microsoft Excel.

*Результати та обговорення.* Успішність професійної діяльності та навчання значною мірою визначаються ставленням суб'єкту праці до своєї майбутньої спеціальності, яке проявляється у виробничо зумовленій поведінці людини [14, 19, 20]. Враховуючи важливість фактору мотивації у оволодінні її основами у ВНЗ, вивчення цього фактору було розпочато ще при обстеженні абітурієнтів в процесі проходження ними психофізіологічного профвідбору. Оскільки всі вони вказували на бажання вступити саме до цього конкретного ВНЗ, цей мотив не враховувався. В подальшому опитування курсантів

проводили щорічно, що дало змогу прослідити динаміку мотивів як одну з важливих передумов успішного навчання у ВНЗ. Результати представлені на рис. 1.

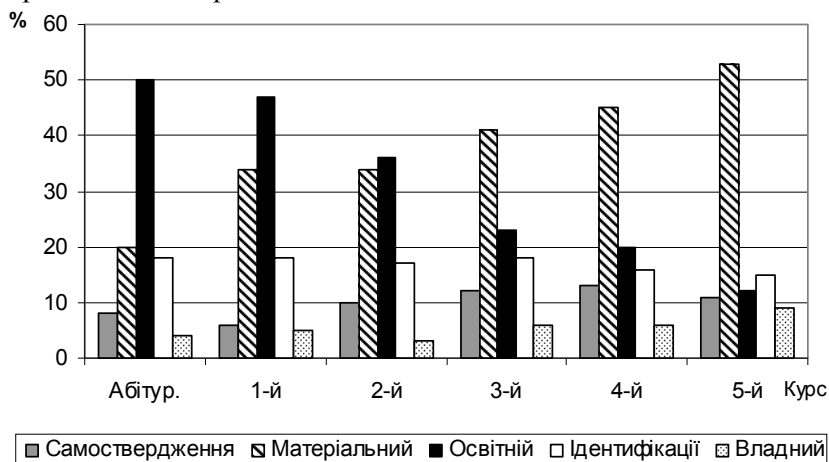


Рис. 1. Провідні мотиви щодо навчання у ОНМА у абітурієнтів та курсантів

Як видно з наведених на рисунку даних, перші місця чітко займають матеріальний (31,2%±3,0% респондентів), освітній – 27,3%±2,9%, владний – 18,5%±2,6%, ідентифікації 14,3%±1,3% і самоствердження – 8,7%±1,9%. Домінуючі мотиви у 92,5%±1,7% опитуваних мають певне офарблення, пов'язане з морською професією: бажання стати моряком – 27,6%±2,9%; любов до подорожей 9,5%±1,9%; бажання отримати достатні технічні знання для роботи в професії інженера – 14,8%±2,3%; бажання оволодіти професією, що гарантує матеріальний достаток – 28,3%±3,0%; продовження сімейної династії моряків – 12,3%±2,1%. Слід також підкреслити, що практично всі вони висловлюють своє бажання навчатися саме у цьому конкретному ВНЗ (в даному контексті – ОНМА).

Поряд з домінуючими мотивами практично у всіх респондентів були зафіксовані менш виражені додаткові зовнішні та внутрішні мотиви, переважно пізнавального (43,3±3,3)%, «романтичного» (20,0±2,6)% та прагматичного (36,7±3,2)% характеру. Прагнення до одержання нових знань переважає на перших трьох курсах, коли число осіб з провідними мотивами цього напрямку спостерігається частіше ( $p < 0,05$ ), ніж серед курсантів старших курсів. Втім, хоча курсанти старших курсів, як правило, проявляють більшу

різноманітність мотивів, потреб і цілей, що обумовлено в тому числі розвитком особистості за роки навчання у ВНЗ, провідні мотиви ними формулюються ними більш чітко. Наявність позитивних професійно-залежних мотивів є одним з проявів ефективності виховних засобів підготовки майбутніх моряків і є однією з передумов успішного формування у курсантів ПВЯ.

З рис.1 також видно, що мотивації не є статичним утворенням, а змінюються впродовж навчання у ВНЗ. прагнення до одержання нових знань переважає на перших трьох курсах, коли число осіб з провідними мотивами цього напрямку спостерігається частіше ( $p < 0,05$ ), ніж серед курсантів старших курсів. Зростає ( $p < 0,05$ ) значущість мотивів самоствердження, матеріального, владного, тоді як прагнення ідентифікувати себе як особистість залишається практично на одному рівні (15-18%).

Серед абітурієнтів більш ніж 10% виявилися недостатньо ознайомленими із специфікою майбутньої професії та особливостями навчання в морському ВНЗ. Як правило, ці юнаки показують невисокі бали при психофізіологічному тестуванні, а деякі з них залишають ВНЗ вже на перших курсах.

Рівень мотивації є важливою передумовою успішної здачі вступних іспитів і, поряд з типологічними особливостями ВНД абітурієнта, суттєво впливає на його емоційно-вольовий стан і результати психофізіологічного обстеження при вступі у ВНЗ, що досить чітко простежується при співставленні цих показників з силою мотивації, як в основному (ОНМА), так і контрольному навчальних закладах (табл. 1).

Як видно з наведених у таблиці даних, найбільш високі показники при проходженні

психофізіологічного профвідборі (ПФПВ) були у абітурієнтів, що вступали до ОНМА, 90% яких одержали оцінки вищі за 5 балів. Абітурієнти контрольної групи відставали за кількістю високих оцінок. Вірогідно, існує взаємозв'язок між рівнем мотивації щодо вибору юнаками ВНЗ, його рейтингом серед молоді та психофізіологічним станом обстежених при вступі до конкретного навчального закладу.

Таблиця 1. Розподіл абітурієнтів за сумарними оцінками на психофізіологічному профвідборі при вступі в різні ВНЗ і силою мотивації

Групи, обстежених, показники	Інтегральна оцінка результатів ПФПВ, бали				
	≤ 4	4,1-5,0	5,1-6,0	6,1-8,0	8,1-10,0
Кількість осіб, ОНМА, %	1,6±1,1	8,6±2,5	33,1±4,2	52,9±4,5	3,8±1,8
Середній бал	3,2±0,7	4,4±0,6	5,6±0,3	7,2±0,4	9,3±1,1
Сила мотивації, бали	4,7±1,1	5,1±0,7	6,6±0,4	9,2±0,4	8,7±1,2
Кількість осіб, контрольна група, %	6,5±2,2	19,4±3,5	29,0±4,1	40,3±4,4	4,8±1,9
Середній бал	3,0±1,4	4,1±0,5	5,8±0,3	7,0±0,3	8,8±1,2
Сила мотивації, бали	4,7±1,1	5,1±0,7	6,6±0,4	9,2±0,6	7,7±1,2

Показники сили мотивації, що виражалися у чіткому формулюванні бажання до вступу у ВНЗ, відмічено у 84,8%±3,2% респондентів. Їх бальні оцінки за результатами анкетування корелювали з успішністю здачі психофізіологічних тестів ( $r=0,67$ ;  $p<0,01$ ). У абітурієнтів, які висловлювали два-три і більше різнопланових мотивів з нечіткою структурною єдністю (15,2%±3,2% респондентів), рівень кореляції був низьким ( $r=0,35$ ).

В подальшому проводили динамічне спостереження за успішністю навчання з перманентним психофізіологічним обстеженням. Тіснота кореляційних зв'язків між цими показниками, з одного боку, і ступенем мотивації, з іншого, підтвердила значимість останньої у формуванні професійно важливих якостей, стресостійкості і підвищенні адаптивного потенціалу у курсантів морських ВНЗ.

В цілому, проведені дослідження показали, що обстежені контингенти характеризуються вираженою професійною мотивацією, яка є не тільки передумовою успішного навчання у ВНЗ, але й сприяє активації психофізіологічних функцій, а також сприяє навчальному професійному зросту майбутніх моряків.

### **Висновки:**

1. Професія моряка суттєво відрізняється від більшості інших видів діяльності у сучасному виробництві і пред'являє високі вимоги щодо його психофізіологічних професійно важливих якостей. Успішність професійної діяльності залежить від наявності професійноорієнтованої мотивації та розвитку в процесі навчання в морському вищому навчальному закладі таких психофізіологічних якостей, в основі яких лежить сукупність актуалізованих і взаємозв'язаних складних умовнорефлекторних процесів, які забезпечують формування особистості, її мотивованість, когнітивні, емотивні властивості, індивідуальний тип діяльності, специфіку поведінки в судовому колективі для вискоефективної виробничої діяльності моряка.

2. Складні соціально-економічна ситуація, криза в країні лежать в основі положення, коли можливість вибору кандидатів з необхідними індивідуально-особистими властивостями знижується, що підвищує роль вищого навчального закладу в формуванні у майбутніх судових офіцерів – операторів необхідних професійно важливих якостей, в тому числі і за рахунок раціонального використання когнітивного потенціалу курсанта, урахування особливостей вищої нервової діяльності та підвищення її адаптаційних можливостей.

3. Перші місця, в мотивації курсантів, чітко займають матеріальний (31,2±3,0% респондентів), освітній – 27,3±2,9%, владний – 18,5±2,6%, ідентифікації 14,3±1,3% і самоствердження – 8,7±1,9%. Домінуючі мотиви у 92,5±1,7% опитуваних мають певне офарблення, пов'язане з морською професією: бажання стати моряком – 27,6±2,9%; любов до подорожей 9,5±1,9%; бажання отримати достатні технічні знання для роботи в професії інженера – 14,8±2,3%; бажання оволодіти професією, що гарантує матеріальний достаток – 28,3±3,0%; продовження сімейної династії моряків – 12,3±2,1%.

4. Мотивації не є статичним утворенням, а змінюються впродовж навчання у ВНЗ. прагнення до одержання нових знань переважає на перших трьох курсах, коли число осіб з провідними мотивами цього напрямку спостерігається частіше ( $p < 0,05$ ), ніж серед курсантів старших курсів. Зростає ( $p < 0,05$ ) значущість мотивів самоствердження, матеріального, владного, тоді як прагнення



ідентифікувати себе як особистість залишається практично на одному рівні (15%-18%).

5. Серед абітурієнтів більш ніж 10% виявилися недостатньо ознайомленими із специфікою майбутньої професії та особливостями навчання в морському ВНЗ. Як правило, ці юнаки показують невисокі бали при психофізіологічному тестуванні, а деякі з них залишають ВНЗ вже на перших курсах.

6. В літературі накопичено достатньо даних щодо специфіки умов плавання, особливостей трудового процесу і різних сторін життєдіяльності моряків, розроблені і впроваджені в практику методи психофізіологічного профвідбору, психогігієнічні рекомендації щодо підвищення працездатності і збереженню здоров'я плавскладу. Однак, динаміка психофізіологічних властивостей курсантів у період навчання в морському вузі, внесок окремих елементів морської освіти у формування професіоналізму моряка і методи підвищення ефективності навчального процесу вивчені недостатньо і потребують подальших досліджень.

#### СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Безрукова Н.Ю. Використання показників психофізіологічних функцій та особливостей особистості як інтегральних критеріїв гігієнічної оцінки функціонального стану організму підлітків // Гігієна населених місць. – К., - 2007. – Вип. 50. – С.317-320.

2. Фрумкин А.А. Психологический отбор в профессиональной и образовательной деятельности. – СПб.: Речь, 2004. – 210 с.

3. Соснин В.А., Красникова Е.А. Социальная психология. 2-е изд. – М.: Инфра-М., 2007. - 336 с. 104. Руководство по морской медицине / Под ред. П.И. Сидорова.– Архангельск, 1998.- 630 с.

4. Голиков А.А., Дмитриев М.Н. Проблемы технической эксплуатации современных судов // Судоходство, 2004. - № 11-12. – С. 17-18.

5. ГОСТ ССБТ 12.1.007-76. «Вредные вещества. Классификация и общие требования безопасности». – М.: Стандарт, 1976.

6. Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливих та небезпечних факторів виробничого середовища. Важкість та напруженість трудового процесу. (ГН 3.3.5-8-6.6.1-2001). Затверджено Наказом МОЗ України від 27.12.01 р. № 582

7. Solanki I., Nakazava T. Empowering Seafarer – Role of Maritime Universities// World Maritime Excellence. Proceedings of the 8-th Annual

General Assembly and Conference of the International Association of Maritime Universities. Odessa, Ukraine. 17-19 September, 2007. – Odessa: AO BACHVA, 2007. – P. 387-399.

8. Nezavitina T.S. Psycho-physiological Examination of Seafarers: Visual Memory. // 9th International Symposium on Maritime Health. Esbjerg, Denmark. 3-6 June 2007. Book of Abstracts. – P.1-7

9. Jezevska M., Jaremin B., Leszczynska I. Health promotion in the marine work environment - training of leaders // Int. Mar. Health, 2007. – Vol. 58. – No. 1/4. - P. 129-137.

10. Маклаков А.Г. (ред.). Психология и педагогика. Военная психология. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.

11. Психолого-физиологические и медицинские основы профориентации и профотбора молодежи на рабочие профессии / Под ред. Н.В. Алишева. – М.: Высш. шк., 1989.- 174 с.

12. Репин А.А. Психология, психогигиена и психопрофилактика труда плавсостава. – М.: Пищевая промышленность, 1979.- 135 с.

13. Голикова В.В. Психофизиологические основы формирования производственного динамического стереотипа у курсантов морских профессий // Ж. Актуальные проблемы транспортной медицины, 2006. - № 1 (3). - С. 122-127.

14. Занюк С.С. Психологія мотивації: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002.– 304 с.

15. Сердюк О.П. Особистісно-орієнтоване навчання: Вища школа. Концептуальна модель // Освіта, 2003. - № 14-15. – С. 17-23.

16. Максименко С.Д., Зайчук В.О., Клименко В.В., Папуча М.В., Соловієнко В.О. Загальна психологія / За загальною ред. ак. С.Д. Максименка. Підручник. – 3-тє вид., переробл. і доп. - Вінниця: Нова Книга, 2006. – 688 с.

17. Маргінальність особистості в контексті психогігієнічних досліджень підлітків зі зниженим рівнем соціальної адаптації / Корбчанський В.О., Вітрищак В.Я., Савіна О.Л. та інш. // Актуальні питання гігієни та екологічної безпеки України. Наук.-практ. конф. до 125-річчя О.М. Марзеєва. Збірка тез доповідей. – К., 2008. - С. 163-164.

18. Польша Н.С., Платонова А.Г., Яцковська Н.Я. Стан та проблеми збереження здоров'я школярів // Актуальні питання гігієни та екологічної безпеки України. Наук.-практ. конф. до 125-річчя О.М. Марзеєва. Збірка тез доповідей. – К., 2008. - С. 176-177.